

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

IRMA ŠIDIŠKIENĖ

LIETUVIŲ XIX A. ANTROSIOS—XX A. PIRMOSIOS PUŠĖS ĮKAPĖS

Tyrinėjant tradicinę lietuvių aprangą, kyla klausimas, ar žmogaus dvasinė nuostata bei jos išraiška veikia drabužių kūrimą ir dėvėjimą. Dvasinę individo būseną atskleidžia materialūs jo daiktai ir kūriniai. Tradiciniai drabužiai yra vienas iš individo kūrinių. Ryškiausiai kūrybiškumą aprangoje atspindi esminiai gyvenimo momentai: gimtuvės, vestuvės ir laidotuvės. Pirmaisiais dviem atvejais apranga skirta geram gyvenimui šiame pasaulyje, o laidotuvėse išryškėja rimitis, sukaupta patirtis rengiantis gyvenimui anapus. Kiekviena apeiga — tiek veiksmas, tiek naudojami daiktai — atlieka savo funkciją, turi tam tikrą poveikio tikslą bei atskleidžia individo pasaulėjautą. Visa tai gana savitai išreiškia mirusiojo įkapės (ap-ranga ir daiktai, dedami į karstą ar duobę) ir jų rengimas bei panaudojimas.

Lietuvos kaimo žmonių įkapės netyrinėtos. Skelbtuose darbuose apie laidotuvių papročius apie įkapės užsimenama tik bendrais bruo-žais¹. Šiam straipsniui naudota Lietuvos istorijos instituto Etnogra-fijos skyriaus rankraštyno (IIES), to paties instituto bibliotekos rankraščiai (IIBR), Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštyno (LLTI), to paties instituto Tautosakos rankraštyno (LTR), Lietuvių mokslo draugijos (LMD) bei Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštyno (VUB) medžiaga, taip pat literatūra. Darbo tikslas — nagrinėjant įkapės, parodyti dra-bužių funkcijas, kaimo gyventojų laidotuvių simboliką, atskleisti lietuvių pomirtinio gyvenimo suvokimą ir išryškinti velionio arti-mųjų bei mirusiųjų santykius, įkapių kaitą XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje.

Straipsnis susideda iš dviejų dalių: pirmojoje nagrinėjamas įka-pių turinys, jų parengimas ir panaudojimas. Medžiagą apibūdinsime chronologiškai pagal mirusiųjų amžiaus grupes ir lytį, paskui — visų apavą. Antrojoje dalyje panagrinėsime įkapių parengimą ir daiktų, drabužių, susijusių su laidotuvėmis bei su velionio palikimu, funkcijas.

Kad galėtume susidaryti aiškesnį vaizdą apie tiriamojo laiko-tarpio įkapės, žvilgtelėsime į anksčiau vartotas įkapės. Pateiksime keletą būdingesnių ištraukų iš rašytinių šaltinių iki XIX a. antrosios

pusės. Juose dažniausiai bendrais bruožais minima velionio apranga ir šiek tiek pabrėžiami į karštą ar kapą dedami daiktai. H. Maleciciaus išleistoje vadinamojoje „Sūduvių knygelėje“ apie lietuvių laidotuves skaityme: „apvelka jį baltais marškiniais ir pasodina ant kėdės [...], paskui užvelka drabužius, prisega prie šono ginklą, aplink kaklą [apvynioja] ilgą skepetą ir įriša jam pinigų pragyvenimui, taip pat įstato į kapą puodynę su alumi, kad galėtų, jei troškins, atsigerti, o jeigu laidoja moterį, tada įdeda siūlų ir adatų, kad galėtų užsiūti, jeigu kas suplyštų aname pasaulyje“². Analogišką citatą randame ir M. Strijkovskio kronikoje (matyt, nurašyta iš minėtos „Sūduvių knygelės“)³. XVI a. G. Brauno pasaulio miestų atlase išspausdintas ir Vilniaus miesto planas bei aprašymas. Užsimindamas apie Vilniaus gyventojų buitį, tikėjamą, teksto autorius pastebi, kad tiek turtingi, tiek vargšai „gražiai aprengti ir pinigais kelionei aprūpinti yra laidojami; kartu įdedami laišškai artimųjų ir tų, kurie gyvenime buvo brangūs, parašyti ir skirti šv. Petru, kad šis, būdamas dangaus vartininku, lengviau išleisčių mirusiųsius į dangų. Tokių ir daugelio kitokių prietarų laikosi net ir tie, kurie yra priėmę krikščionių tikėjimą, — juk senais laikais jie garbino kaip dievus žalčius, saulę, kūjus ir ugnį“⁴. Autorius laiškų paskirtį, matyt, savaip interpretavo, nes, kaip pats pažymėjo, jei lietuviai laikėsi senųjų prietarų, matyt, ne „šv. Petru skirti laišškai“, o seniau mirusiųjų vėlėms, kad jos priimtų į savo tarpą naują vėlę. Iš XVII a. minėtina 1638 m. Įsruities apyl. bažnytinės vizitacijos apyskaita, kurioje pabrėžiami neigiami lietuvių bruožai: visų žmonių laidojimas kartu, nesvarbu, tikintis ar ne, nepranešimas kunigui apie mirtį bei mirusiųjų rengimas geriausiais drabužiais ir pinigų metimas į karštą. Toliau nurodoma, kad visa tai būtina panaikinti: „Visiškai pagoniška ir prietaringa yra tai, kad lietuviai savo mirusiųsius rengia geriausiais drabužiais ir taip pat pinigų įmeta į karštą, tarytum mirusieji ten, kitame pasaulyje, būtų reikalingi drabužių ir maisto. Todėl kunigai privalo tai per pamokslą dažnai drausti, o kas to nepaisys, privalės bažnyčiai mokėti vieną lenkišką floriną baudos“⁵.

Apie 1674 m. J. A. fon Brandas smulkiau aprašė Prūsijos lietuvių mirusiojo aprangą: mirusį seną kaimietį rengia įprastu jo apdaru, kurį sudaro balta iki kelių sėmėga bei lininės ar vilnonės kelnės, kurios dažniausiai siaurėja iki pusės blauzdų ir siekia žemę, kojas apauna vyžomis ar netgi batais. Laidodami duoda drauge duonos kepalų, indų su alumi, siūlų kamuolių, pinigų, kad „vėlės kelionėje turėtų visa, kas reikalinga, o moterims duodavę po dešimt ar dvylika mastų (mastas — 66,7—71 cm) drobės“⁶. XVII a. antrojoje pusėje M. Pretorijus aprašė lietuvių papročius, kur apie laidotuves rašė, kad mirusįjį aprengia gerais drabužiais. Moterį apvelka dvejais marškiniais ir į karštą įdeda dar dvejus ar trejus, taip pat adatą ir siūlų, pinigų, o „klausiami, kodėl taip daro, atsako: išrengia, kad velionis turėtų kuo tolimoje kelionėje drabužius susisiūti. Neseniai jie palaidojo savo lietuvių seniūną, kurį apvilko drabužiais, apavė batais, į rankas įdavė botagą, kokį jis turėjo gyvas būdamas, tarsi

ateity [turėtų] su botagu į baudžiąvą varyti" ⁷. Kiek vėliau M. Pretorius „Prūsijos įdomybių“ skyriuje „Apie prūsų, nadruvių ir skalvių dabartines laidotuvių ceremonijas“ rašė: „Mirusį žmogų aprenčia geriausiais drabužiais ir pasodina ant kėdės. Kai padaromas karstas, į jį paguldo su geriausiais drabužiais ir papuošalais, įdeda visa, ką jis gyvas būdamas mėgo“. „Yra žinoma, — toliau rašo autorius, — kad mūsų protėvių laikais mirusiam dar buvo įdedama į karstą alaus, padaryto laidotuvėms" ⁸. O T. Lepneris knygos „Prūsų lietuvius“ 15-ame skyriuje „Apie lietuvių mirtį ir laidotuves“ taip aprašė jų įkapes: „Numiręs vyriškis apvelkamas baltais marškiniais ir baltu lininiu drabužiu [matyt, trinityčiu], kojas [apvynioja] švariais autais, o ant galvos uždeda švarią miegui skirtą kepurėlę. Moterį apvelka dvejais ar, jei yra pasiturinti, trejais marškiniais, galvą apsupa švaria skara" ⁹. Pastebėtina, kad analogiškos kepurėlės, dedamos mirusiems vyrams, minimos ir XIX a. pirmojoje pusėje Žygaičių apylinkėse: „Mirusiajam vyrui užmaudavo baltą panašią į mažų vaikų mučę [kepurėlę] viršugalvyje su kutu" ¹⁰. Galbūt šių kepurėlių dėjimas vyrams susijęs su vokiečių papročiu rengti mirusį kaip miegui.

XVIII a. pabaigoje—XIX a. pirmojoje pusėje mirusįjį Mažojoje Lietuvoje „laidojo jo pilname švenčių parėdyme su visais jo pašvietalais [papuošalais], kaip jis tai šiame amžė dėvėdavo, ir jam dar pinigą į delmoną [kišenę] įkišdavo. Pirmto beveik kiekvieną aprėdydavo namų darbo rūbais, tik kurpes ir štiumpes [kojines] pirkdavo" ¹¹. Trumpai apie žemaičių XIX a. pradžios įkapes D. Poška rašė, kad „liaudyje dar visai neseniai būdavo dedami numirėliui į kišenes pinigai, buteliai degtinės, tabokinės arba ragai su šniaukiama taboka, pypkės, kapšiukai tabokos, o taip pat viskas, ką gyvas mėgo ar kas su jo amatu buvo susiję" ¹².

Pabiri, tačiau raiškūs ankstesnių amžių rašytinių šaltinių liudijimai rodo, kad įkapsė buvo iškilmingos ir glaudžiai susijusios su velionio asmeniu.

Lūžio laikotarpiu galima būtų pavadinti XIX a. antrąją—XX a. pirmąją pusę, kurią ir panagrinėsime. Mirusius vaikus, jaunimą ir pagyvenusius bei senus žmones rengė skirtingai, t. y. įkapsė atitiko tiek fizinę, tiek dvasinę velionio brandą. Kūdikius ir mažesnius vaikus šarvojo aprengtus baltais ilgais (dažniausiai krikšto) marškiniais ir sujuostus kaspinu. Krikšto marškinius parūpindavo kūma. Kaspinus stengėsi įtaisyti šilkinis: mergaitėms — rausvus, berniukams — melsvus. Didesnius vaikus rengė suknelėmis ir marškiniais — pirmos komunjijos drabuželiais arba kartais švarkeliu, o mergytes — sijonėliu; apaudavo kojineėmis ¹³. Šakių raj. 4—6 m. berniukus rengė baltais marškinėliais ir baltomis ar juodomis kelnėmis ¹⁴. Kūdikį, vaiką rengė kaip į svarbiausią įrašymo į visuomenę (bendruomenę) apeigų šventę.

Iki XX a. pradžios jaunas netekėjusias merginas, paaugles rengė geriausiais šventiniais tuo laikotarpiu dėvimais drabužiais, tarytum mirusioji būtų nuotaka. A. Cvekas 1898 m. rašė, kad „šiandien lietuviai savo mirusiuosius laidoja apskritai taip pat kaip ir vokiečiai,

tačiau dar išlikę paprotys jaunas merginas guldėti į karstą puošniai aprengtas¹⁵. Žemaitijoje XIX a. antrojoje pusėje jaunas merginas laidojo vestuviniais drabužiais, t. y. šviesiu arba ryškių spalvų sijonu ir liemene, baltais marškiniais, ant galvos dėjo vainiką (vasarą — rūtų, žiemą — mirtų ar kitų vazoninių gėlių). Naudojo ir iš Prūsijos pirklių pirktus dirbtinių gėlių, pagražintų auksiniais ar sidabriniais galionėliais, vainikus¹⁶. Jei velionės ilgos kasos, tai jas apsukdavo vainiku aplink galvą ir įkaišydavo rūtų. Ant pečių dėjo tamsią trikampiu sulenktą šilkinę skarelę (Meškuičiai, Padubysys)¹⁷. Analogiškai jaunas merginas šarvojo ir kitose Lietuvos vietose. Galvą puošė galionu, prisagstytu rūtų šakelių, kojas avė kojineėmis ar apvyturiuodavo autkojais, kartais avė bateliais¹⁸.

XX a. pradžioje, pakitus nuotakų vestuvinei aprangai, merginas pradėjo laidoti su suknele ir veliumu. Tokia apranga visuotinai nepaplito, be to, buvo ir nepigi, todėl dažniau ja rengė tik po Pirmojo pasaulinio karo¹⁹. Pakruojo raj. iki XX a. 4-ojo dešimtmečio jaunas merginas laidojo vienplaukes, su rūtų vainiku, tik vėliau — su veliumu²⁰.

Vestuviniais arba šviesiais drabužiais rengė ir jaunas ištekęsias moteris; jas laidojo vienplaukes²¹, su balta skarele²², kaspiniu ar mirtų vainiku, kartais išsegdavo ir rūtų šakelę²³. XX a. 4-ajame dešimtmetyje Kvėdarnos vls., Lembo k. mirusią jauną dešimties vaikų motiną aprengė juoda ripso suknele. Plaukai iki pečių buvo supinti į dvi kasas, o toliau iki kelių — palaidi. Ant galvos uždėtas mirtomis iškaišytas veliumas²⁴. Be to, Ignalinos, Lazdijų raj. jauną motiną stengėsi rengti šviesiai, „kad likusiems jos vaikams gyvenimas būtų šviesesnis“²⁵. XIX a. antrojoje pusėje Žemaitijoje ištekęsias moteris rengė šviesesnėmis ar tamsesnėmis įkapėmis: marškiniais ar palaidine, liemene, nuometu, galvaraiščiu ar kepurėle, skarele. „Kartais vietoj sijono moteris nuo liemens arba nuo krūtinės iki kojų apsurdavo didele skara“²⁶. Matyt, autorius bus matęs margine apvilktą velionę. Rusnės apylinkių lietuves pagal to meto paprotį segė keletu naminių išilgadryžių sijonų. Vienu apvilktą moteris būtų palaikyta pusplike; taip laidoti buvę negražu²⁷. Šaukėnų apylinkių moterims ant galvos dėjo šventinę kepurėlę, ant jos gobė skarelę²⁸. Kvėdarnos apylinkėse taip pat dėjo iš balto perkelio pasiūtą kepurėlę. XIX a. pabaigoje ėmė juosti vilnonėmis **lapuotomis** prijuostėmis, dažniausiai — tamsiomis, o kitas, kurios buvo prašiosios ar tik tokią turėjo, — balta prijuoste²⁹. Dažniau gobė paprastomis baltomis skarelėmis, ant pečių dėjo skaras, ypač sutuoktuvines, **muslinines** baltai, juodai margas ir kitokias. Skarelę po smakru susegdavo žiogeliu, kampus nuleisdavo per prijuostę³⁰. Apie 1880 m. Seredžiaus apylinkių moteris laidojo dar apsuptas baltomis drobulėmis, su kepuraitė ant galvos, o kai kurias — ir su skarele virš jos³¹.

Aukštaitijoje XIX a. viduryje moteris šarvojo rainuotu sijonu, „margai rašyta žičkine“ prijuoste, lininiais smertiniais³² marškiniais ir nuometu aprišta galva (Aukštupėnai)³³. Dar to amžiaus pabaigoje laidojo su liemene ir nuometu (Anykščiai)³⁴. XIX a. vidu-

ryje Krikštonių apylinkių (Lazdijų raj.) moteris šarvojo tamsiais drabužiais, juoda laslingine liemene. Galvą vyniojo tamsiu, kartais baltu nuometu³⁵. Amžiaus pabaigoje Kaišiadorių apylinkėse segė margu sijonu, balta prijuoste su **karunkom**, ant galvos dėjo kepurėlę ir šilkinę skarelę, ant pečių — gėlėtą skarą ilgais kutais. Nemunaičio apylinkėse dar XX a. pradžioje moterims po skarele rišo antkaktį³⁶. Valkininkų apylinkių senesnes moteris tuo laiku šarvojo baltu sijonu, balta prijuoste ir juodo aksomo liemene, galvą gobė balta skarele³⁷.

XIX a. antrosios pusės zanavykų moteris laidojo ilgais baltais marškiniais **išaktavotu** (išsiuvinėtu adinuke) priekiu, su apykakle, rankogaliais. Ant viršaus segė sijoną, rišo prijuostę, iškaišytą skaidrijomis, vilko dar kartais liemene, kojas avė baltomis kojineis. Galvą rišo skarele³⁸.

XX a. pradžioje moteris kartais laidojo ir naujoviškai: pamažu šarvojo jau ir su suknelėmis³⁹, labiau įsivyravusiomis 3—4-ajame dešimtmetyje (paprastai tamsiomis vienspalvėmis). Iš galvos dangos ilgiausiai naudojo skareles. Kito jų spalvos. Dažniausiai gobė balta ar marža skarele, ta, kurią mėgo ryšėti⁴⁰. Juodomis, tamsiomis skarelėmis rišo Akmenės, Šiaulių, Šilalės, Tauragės raj. maždaug nuo 2—3-ojo dešimtmečio, Ignalinos, Lazdijų, Pakruojo, Šakių raj. — nuo 4—5-ojo dešimtmečio⁴¹. Iš pradžių juodą skarelę rišo ant baltos, vėliau — vieną tamsią ar juodą. XIX a. pabaigoje Šakių aps. senyvas moteris dar kartais šarvojo vestuviniiais drabužiais ar dėjo tam tikrų simbolių. Antai senutė (apie 85 m., ištekėjusi 18 m.) buvo pasidėjusi savo vestuvinius drabužius mirčiai. Taip jai daryti patarė motina: esą, vestuviniai drabužiai karste nepelija. Mirusiąją marti rengė minėtais drabužiais, nors dėl netinkamos būklės sijoną teko persiūti⁴². Turimais duomenimis, panašus paprotys užfiksuotas Akmenės, Kelmės, Skuodo, Tauragės raj.: vyresnio amžiaus, net senas moteris kartais rengė (jei jos turėjo išlaikiusios) vestuviniiais drabužiais, vestuvinius vainikėlius dėjo po pagalve, o 3—4-ajame dešimtmetyje dėjo veliumus arba baltus šalikus⁴³. Upynys apyl. (Šilalės raj.) apie 1955 m. mirusiai senutei jos pačios prašymu buvo uždėtas veliumas ir į karstą įdėtas nuo vestuvių išlaikytas rūtų vainikėlis⁴⁴. XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje įkapėms į karstą dar įdėdavo įvairių asmens daiktų. Iš žmonių pasakojimų žinomas ir toks atvejis, kai įdėjo karstan pinigų motinai, palikusiai mažą vaiką. Už juos motina atseit pirkto pieną ir nešė verkiančiam vaikui, ir tas nustojo verkti (Kriaunos)⁴⁵. Šis tikėjimas išreiškia įkapės, kaip aukos, užtikrinančios sėkmę gyvųjų pasaulyje, priedaidą. Taigi žmonės įsitikinę, kad mirusiajam duoti pinigai būna tinkamai panaudojami ten, kur jis ar ji mano esant reikalinga, ir tuomet mirusysis esti ramus, nekerštauja. Be to, pinigų įdėdavo, kad velionis galėtų išsipirkti vietą, jei pasitaikytų palaidoti į seniau palaidoto žmogaus kapavietę (Kabeliai). Mirusiai nešėčiai moteriai į karstą dėjo vystyklą; tikėta, kad tuomet ir vaikas bus suvystytas (Švenčionys). Jaunamartei dėjo jos pačios krikšto marškinėlius bei galvaryšėlį. Marškinėlių reikėjo tam, kad, jeigu būtų buvęs kūdikis,

jam aname pasaulyje netektų vaikščioti nuogam (Kupiškis)⁴⁶. Kartais moterims į karstą įdėdavo virbalus, siūlų ir adatą (Skuodo raj.)⁴⁷, pirštines, marškinius, skarelę, kepurę (Lazdijų, Pakruojo, Rokiškio, Švenčionių raj.)⁴⁸.

Savitai šarvojo netekėjusias vyresnio amžiaus merginas. J. Kiborto duomenimis, Žemaitijoje XIX a. pabaigoje jas rengė tamsiu sijonu ir palaidine, ant galvos mažą skarelę rišo po smakru taip, kad dengė kaktą ir didžiąją veido dalį, kaip vienuolių⁴⁹. Joms ir dvylika metų našlavusioms moterims šukavo kasas, ant viršugalvio dėjo rūtų vainiką ir tuomet supindavo skarele (t. y. nesurišdavo galų) (Alsėdziai)⁵⁰. Aukštaitijoje (Daugailiai, Tauragnai) netekėjusioms, nepriklausomai nuo amžiaus, ant karsto dangčio prikaldavo vainikėlių⁵¹.

Nykstant namų gamybos drabužiams, senyvi žmonės vis dar pageidavo būti aprengti senoviškais, kuriuos turėjo išlaikę. Žemaitijoje XIX a. antrojoje pusėje įkapėms dažnai laikydavo patiems brangius daiktus, kurie priminė kokį svarbų jų gyvenimo įvykį. Viena moteris laikiusi savo vestuvines kojines, kitas ūkininkas nedėvėjo gražios liemenės, kuria buvo apsirengęs tuomet, kai gavo iš pono nuomotis namą. Motina atiduodavo dukroms savo marškinius padėti įkapėms⁵². Dar XX a. pradžioje Šalčininkų raj. moteris laikė įkapėms vestuvines juostas⁵³. 1894 m. spaudoje buvo paskelbta žinutė, kad „arti Juodaičių, Kauno pavieta, mirė dabar nuo šimto metų moteriškė, kuri pirm smerties liepė savo senovišku lietuvišku būdu nomete ant galvos ir drobulėje užvyniotą palaidoti“⁵⁴.

XX a. pirmojoje pusėje žmonės ilgai prisiminė tokius atvejus, kai senos moterys buvo prašiusios palaidoti jas su kepurėle (Vievio raj.)⁵⁵, su nuometu (Kupiškio raj.)⁵⁶, Dzūkijoje dažnai norėta būti apsuptai drobule (**plotka**)⁵⁷. Bene dažniausiai senos Ignalinos, Lazdijų, Skuodo, Šalčininkų raj. moterys pageidavo būtinai palaidoti su prijuoste⁵⁸. Ylakių apylinkėje senutė net pasakė, kad „be kvartuko moteris kaip karvė be uodegos“⁵⁹.

Visa tai patvirtina, kad iki XIX a. pabaigos moteris šarvojo įprastais per iškilmes dėvimais drabužiais, o amžių sandūroje, ėmus orientuotis į miestietišką madą, dažnai — jų jaunų dėvėtais drabužiais (jei ne visais, tai nors likusiomis aprangos dalimis) arba kaip rengė jų motinas. Antai dar XX a. viduryje Šiaulių apyl. grytelininkė (gim. 1887 m.) turėjo pasirengusi ir skrynioje pasidėjusi tokias įkapes: vilnonį rudą sijoną, apatinį baltą perkelio sijoną, palaidinukę ir baltus perkelinius marškinius, apatinę baltą perkelineį ir viršutinę — vilnonę juodą skarelę, juodas medvilnines kojines, balto perkelio skarelę kojoms surišti⁶⁰.

XIX a. antrojoje pusėje vyrus taisė kaip kas išgalėjo: kelnės, liemenė, balti marškiniai — tai veik viskas, ką miręs išsinešdavo iš namų. Meškuičių apylinkėje šarvojo baltomis kelnėmis, su liemene, marškiniais ir juoda sulankstyta į kaklaraištį skarele ant kaklo⁶¹. Dzūkijoje vyrus rengė baltomis kelnėmis, marškiniais, išleistais virš kelių iki kelių, sujuosdavo plačia juosta ir užvilkdavo

liemenę. Šalia galvos ant pagalvės dėjo kepurę, o dar seniau ją movė ant galvos. Kojos būdavo basos arba apvyniotos autkojais, užleistais kelnių kiškėmis, kurios buvo apvyniojamos juostelėmis (**paraišalais**)⁶². Šalčininkų raj. vyrus juosė juosta, būtinai susijusia su mirusiojo gyvenimu, bet kokios spalvos, svarbu kuo senesnė. Analogiškai XIX a. pabaigoje vienmarškinius ir sujuostus juosta laidojo Garliavos, Obelių, Punsko, Šalčininkų⁶³ bei Seredžiaus apylinkių vyrus, avė auliniais batais, į karstą dėjo gerą kepurę⁶⁴. Panašiai šarvojo ir zanavykus: su marškiniais, marga liemene, baltomis kelnėmis, kojas vyniojo baltais autais ar avė baltomis kojineimis⁶⁵. Kartais rengė dryžuotomis kelnėmis, ilgokais užleistais ant kelnių marškiniais, siuvinėtais adinuke, ir sujuosdavo juosta⁶⁶. Na, o Mažojoje Lietuvoje jau XIX a. pabaigoje pastebėtas naujas reiškinys, kad „veik kiekvieną, pagal vokiečių būdą, po kauru [kilimu] vienmarškinį paguldo, tartum jis savo lovoje miegąs. Visos įkapės dabar pirktos“ (Tilžė)⁶⁷.

XIX a. antrojoje pusėje vyrams visoje Lietuvoje įkapių dėjo kepurę ant galvos. Tačiau, kaip pastebėjo J. Basanavičius dar 1884 m., „seniau — kaip ir mums teko nekartą matyti — numirėlius laidojant ant galvos būdavo lapine [kepure] užmaunama, mūsų dienose ir šitas pragaista įprotis“⁶⁸. Vėliau, XX a. pirmojoje pusėje, kepures vyrams į karstą dėjo šalia velionio ar ant krūtinės, kelių ir pan. Galima sutikti su A. Vyšniauskaitės daroma prielaida, jog greičiausiai dvasininkų reikalavimu, kad vyrai šventoje vietoje būtų vienplaukiai, o moterys, priešingai, prisidengtų galvą, ir mirusiems vyrams kepurę imta dėti ne ant galvos, o šalia⁶⁹ arba nedėta apskritai.

Aukštaitijoje dar XX a. pradžioje vyrus šarvojo baltais drabužiais⁷⁰, o kituose Lietuvos regionuose — jau dažniau miliniais ar pirktime eilute. Kai kada ir XX a. pirmojoje pusėje Dzūkijoje baltai šarvojo vyrus. Apie 1907 m. mirusį senuką laidojo aprengtą baltu dvylikanyčiu lininiu **žiponėliu** (iki pusės šlaunų), to paties audinio kelnėmis, plonos drobės (**atkočiniiais**) marškiniais, sujuostais juosta, ir apautą juodomis kojineimis (Daugai). Mat taip apsirengęs velionis buvo per savo vestuves. Kitas pavyzdys visai tapatus, nors kito laikotarpio: „1955 m. laidojo senuką 108 m. a. Jis buvo aprengtas baltais drobiniais marškiniais, baltomis kelnėmis ir baltu lininiu švarku (**štiušponiu**). Šiuos drabužius velionis buvo pasirengęs šešis metus prieš mirtį ir prašė būtinai jais palaidoti — taip, kaip kad senovėje nešiodavo“ (Vydenių apyl., Varėnos raj.)⁷¹. Vokiečių kultūros įtaka pastebima ir Suvalkijoje, tik kiek vėliau negu Mažojoje Lietuvoje. XX a. 2—3-ajame dešimtmetyje Šakių raj. dažnas siūdinosi drabužį, vadinamą **šlebroku**, panašų į chalatą, susagstomą iki apačios, stacia apyakle, sujuosiamą juosta. Rengė jais vyrus: jaunus — baltais šlebrokais, senus — tamsiais; kartais jais rengė ir moteris⁷². Jaunus nevedusius vyrus visą aptariamąjį laikotarpį šarvojo šviesiais drabužiais, prie krūtinės ar viršutinio drabužio atlapo segė baltą ilgą kaspiną su rutos šakele, „tarytum jis eitų šliūbo imti“, arba prie velionio kepurės prisegdavo gėlę bei aplink mirusįjį gau-

siai pridėdavo rūtų šakelių, skintų gėlių. Vyresnius nevedusius vyrus šarvojo tamsiais drabužiais, kaip ir vedusius, tik prie švarko atlapo prisegdavo rūtos šakelę. Gėlėmis galima puošti tik nevedusių ir mažų vaikų karstelius, vedusiųjų gėlės — tai vaikai, likę žemėje⁷³.

XIX a. antrojoje pusėje Panemunio ir Pandėlio apylinkėse laidodami į karstą ar kapą dėjo medaus, gėrimo, skanėstų, pinigų ar mirusiojo mėgtų daiktų: rūkoriui — pypkę, siuvėjui — adatą, kalviui — reples, staliui — obliuką, drabužių, vantų vanotis⁷⁴. Antai Šakių aps. tuo laikotarpiu mirė senukas, prašęs jam įduoti tabako ir specialiai pasidirbtą pypkę⁷⁵. Medžiotojui dėjo šautuvą ir parako maišelį (Mergežeris)⁷⁶. XX a. pradžioje Žeimelio apylinkėse į karstą kai kada įduodavo maisto ir gėrimų, o 1972 m. Žeimelio kapinėse iškastas penkių didelių kalvėje kaltų raktų ryšulėlis⁷⁷. Aprašuose užfiksuota, kad XIX a. pabaigoje — XX a. pirmojoje pusėje į karstą dėta maisto (Pakruojo, Utenos raj.)⁷⁸, pinigų, butelis, pypkė, tabakinė (Ignalinos, Lazdijų, Švenčionių raj.)⁷⁹, meistriui — gražtas (Pakruojo raj.), lazda (Švenčionių raj.)⁸⁰.

Be jau paminėtų daiktų, velioniui į rankas paprastai buvo įspraudžiamas rožančius, šventas paveikslėlis, kartais — maldaknygė ir nosinė. Evangelikams, kitatikiams ir vaikams, kartais vyrams rožančiaus, šventųjų paveikslėlių ar medalikėlių ir kt. nedėjo.

Atskirai aptarsime mirusiųjų apavą. Kartais dar XIX a. pabaigoje Ignalinos, Lazdijų, Punsko, Šalčininkų raj. mirusiųosius laidojo basus⁸¹. XIX a. antrojoje pusėje mirusius vyrus ir moteris paprastai apaudavo batais (ar baltomis kojinėmis) arba apsukdavo kojas baltos drobės autais⁸². Vienomis kojinėmis avė dažniausiai tik tretininkus, vaikus ar neturinčius kuo apauti. Dar XX a. 2—3-ajame dešimtmetyje Pakruojo, Skuodo, Šakių, Šilalės raj. avė naginėmis ar kaliošais⁸³. XIX a. pabaigoje — XX a. pirmojoje pusėje labiausiai paplitęs įkapių apavas buvo iš audeklo siūti bateliai su kartono padu: „užmaudavę ant kojų ir aprišdavę raikščiais, pasiūtas iš naujos drobės arba perkelio **čiulkas**“ (Ožkabaliai)⁸⁴. Tokių batelių buvo galima nusipirkti parduotuvėje arba lengvai pasisiūti iš audinio atraizų ar sudėvėtų drabužių. Jaunus avė šviésaus, senus — tamšaus, dažnai juodo audeklo bateliais. Juos vadino skirtingai: Lazdijų, Varėnos raj. — **čiunkelėmis, cūnkomis, čeverykais**, Ignalinos, Šakių raj. — **čiulkėmis, tufflais, kamašais**, Rokiškio, Skuodo, Šiaulių, Šilalės, Tauragės — **kuntapliais, smerties batais**. Su odiniais batais daugiau pradėjo laidoti maždaug nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio, iki tol — tik turtingus.

Iš išdėstytos medžiagos matyti, kad netekėjusias ir nevedusias jaunas velionis paprastai rengė vestuviniiais drabužiais, o vyresniems mirusiems kartais segė vestuvinius simbolius. Kiek įvairesnė ištekėjusių moterų ir vedusių vyrų apranga. Galima skirti dvi pagrindines įkapių grupes: 1) susijusios su svarbiausiu gyvenimo įvykiu: a) vestuviniai drabužiai ar jų analogai (dažniausiai taip rengė Žemaitijos ir Suvalkijos moteris), b) drabužiai, susiję su kitu kokiu lemtingu, atmintinu įvykiu; 2) nesusiję su tolimesniu praėjimu, pasku-

tinu metu įprastai per iškilmes dėvėti drabužiai, vadinami bažnytiniais.

Įkapės atskleidžia velionio ir aplinkinių žmonių pomirtinio gyvenimo suvokimą. XVI—XIX a. įkapės rodo, kad lietuviai tikėjo į pomirtinį vėlės gyvenimą, ir jos būtinos gyventi kitame pasaulyje. Pritrūkus ko nors iš mėgtų ar būtinų daiktų, namiškių lauks neramus gyvenimas: velionis vaidensis, sapnuosis. Be to, tikėta, kad jis turės susitikti su mirusių artimųjų, protėvių vėlėmis ir pasirodyti geriausiaisiais savo drabužiais, tvarkingas ir ramus, o maistas, pinigai paprastai skiriami pomirtinei kelionei arba kaip auka vėlei įveikti išpirka galimas kliūtis. Kita vertus, ši auka yra kaip atlygis gyviesiems, sėkmingo jų gyvenimo prielaida.

Pereinant prie antros straipsnio dalies, reikėtų pabrėžti, kad iš ankstesnio laikotarpio žinių apie įkapių rengimą išlikę labai maža. Pažymėtinas yra XVII a. pabaigoje M. Pretorijaus užfiksuotas paprotys, kad „kai žmogus mirtinai suserga, paprastai pats pasako, kaip turės būti pasielgta su jo palaikais. Jis nurodo, kiek turės būti ko pakersta ir kaip jis turės būti aprengtas. Jaučio, kuris bus paškerstas, oda turi būti išdirbta ir išdalijama žmonėms, kad jie mels-tųsi už jo vėlę. Iš jaučio lajaus daromos žvakės ir deginamos prie mirusiojo, o javai turi būti ligonio akivaizdoje užmerkti, jei jis dar neturi alui sumalto salyklo“⁸⁵.

Įkapių parengimas, dar gyvam esant, žinomas ir XIX a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje. Senas žmogus, suvokdamas artėjančią mirtį, realiai žiūrėjo į savo laidotuves kaip į atsisveikinimą ir dažniausiai pats pasirėngdavo arba artimiesiems duodavo žinoti, kokių įkapių reikia. Paties pasirėngtosios būna apmąstytos, išgyventos, ir žmogus tampa tarsi saugesnis, įgyja ramybės garantą. Sukauptais duomenimis, įkapes seni žmonės patys pasirėngdavo visoje Lietuvoje (Šilalės raj. XX a. 3—4-ajame dešimtmetyje dar gyvam įkapių nerėngė nei jis pats, nei kiti, tačiau geresnį drabužių pasilaikydavo atsargai)⁸⁶. Kelmės, Molėtų, Šalčininkų, Širvintų, Švenčionių, Varenos raj. užfiksuota, kad XX a. pirmojoje pusėje namiškiai patys nesiuvo drabužių įkapėms, o prašė kitus⁸⁷. Kitur siuvo ir namiškiai. Laikytasi prietarų, kad, siuvant velioniui drabužį, negalima kirpti žirkklėmis (Švenčionių raj.), o gyvam — net nuodėmė plėšyti: reikia vis kirpti (Ignalinos raj.). Negalima sumegzti mazgo (Anykščių, Švenčionių raj.), kad einančiam į Dievo teismą numirėliui nesipančiotų kojos (Molėtų raj.), rankas, kojas išsilaisvinti galėtų (Biržų, Zarasų raj.). Negalima rengti skylėtais drabužiais (Utenos raj.), nes tada savo skylių niekada nesulopysi (Švenčionių raj.)⁸⁸.

Kaip jau minėta pirmojoje straipsnio dalyje, tiriamuoju laikotarpiu įkapes lietuviai pa(si)rengdavo iš paveldėtų ar pačių dėvėtų drabužių. Tačiau XX a. pirmojoje pusėje pradėta pas siuvėjus siūti iš pirktinių audinių naujus drabužius ar pirkti parduotuvėje⁸⁹. Jie atitiko tuo laiku per šventes dėvėtus pagal galimybes gražius drabužius.

Netikėta mirtis vertė namiškius pačius spręsti, kaip rengti mirusįjį. Tuomet atsiskleidžia aplinkinių naujos situacijos suvokimas

ir įvertinimas, požiūris į mirusį asmenį, prisirišimas prie jo. Pakaruoklį dažniausiai laidojo tais pačiais drabužiais, kuriais ir pasikorė, puolusią merginą — be jokių pagražinimų: be žolynų, vienplaukė. Kartais ir kailiniais apsiaustus palaidodavę, tačiau iš tokių visi juokėsi. Antai, palaidoję elgetą, apsiautę netrauktais audiniu kailiniais, žmonės juokėsi: „Gudrus buvo, ale įkapėms neužsidirbo“⁹⁰. Pakaruokliai, elgetos, puolusios merginos visuomenėje neturėjo gero vardo, pagarbos, juos vertino kaip kitokius nei visi. Tad ir jų įkapės buvo, galima sakyti, nekoreguojamos iš šono — tokios, kaip tuo metu vilkėjo, kokias patys susikūrė, užgyveno. O labai mylimam, artimam žmogui paprastai negailėjo nieko. Štai Ignalinos raj. apie 1910 m. mirusią gerą audėją apdėjo stuomenimis, o karstą nešė ir į duobę nuleido jos austais rankšluosčiais ir viską kartu užkasė; dėl to kunigas barė jos brolių, taip laidojusį seserį. Panašiai vyras laidojo kitą turtingą audėją. Besibarančiam kunigui jis atsakęs: „Man ant sąžinės bus ramiau, kai aš ją pakavosiu, jai nieko negailėdamas, jos pačios padarytais daiktais“⁹¹.

Mirusiojo asmeninius drabužius, daiktus dažnai vartojo laidotuvių apeigose: dovanodavo už velionio aprengimą ir išlydėjimą (tai vienas iš atsidėkojimo už paslaugas būdų). Drabužiai atliko atlygio (užmokėsčio) funkcija, nes šarvodami mirusiojo artimieji ar pašaliniai žmonės patarnauja jam. Pirmiausia mirusysis nuprausiamas ir aprengiamas. Paprastai nebuvo nuostatos, kas tai turi daryti. Šitai atlikdavo arba artimieji, arba pašalinis senas, dažnai vienišas ir neturtingas žmogus, nors Varėnos raj. mirusįjį prausdavo būtinai svetimas žmogus, ne giminė ir ne namiškis⁹². Prausėjams už patarnavimą duodavo mirusiojo drabužių. Biržų raj. už jauno velionio nuprausimą gaudavo stuomenį, Kelmės raj. už plaukų sušukavimą — velionės skarelę, Jurbarko, Plungės raj. už barzdos nuskutimą — skustuvą⁹³.

Aprengtą mirusįjį guldė ant lentų, tik vėliau — į karstą. Neretai besizergiančias kojas surišdavo virvele, juosetele, marliuku ar skarele. Pats surišimas teturėjo praktinę paskirtį, tačiau šis patarnavimas morališkai svarbus. Dažniausiai jį atliko mirusiojo vaikai, anūkai ar žmona (vyras). XX a. pirmojoje pusėje Ignalinos raj. Dietkaušciznos apylinkėje tokį patarnavimą atlikdavo vaikai, ir tai reikšdavo lyg ir mirusiojo atsiprašymą, nes seniems vaikai įkyrėdavo landumu. Čia žmona vyrui kojas surišdavo skarele: buvo manoma, jei tokių patarnavimų neatliks mirusiojo (-osios) žmona (vyras), tikėta, kad gali likti mirusiojo neapykanta (vyrui) ir persiduoti kitiems(-oms) vyrams (moterims), ir našlė niekada už kito neįstokės, o jei žmona (vyras) visus darbus vykdo sąžiningai, tai kitų vyrų (moterų) patraukimas prie jos (jo) išlieka⁹⁴.

Mirus jaunam žmogui, šarvojimo patalpoje ant kryželio prikaldavo rožele surištą kaspinėli. Jei jį prisegdavo draugavusi su mirusiuoju mergina, laikyta, kad anksčiau duoti pažadai velioniui jos nebevaržys. Aplinkiniai labai palankiai vertino tokį gestą⁹⁵.

Atlygio funkciją drabužiai atliko ir už išlydėjimo patarnavimus: karsto nešimą, duobės kasimą. Žemaitijoje ir Zanavykuose karstą

nešančius vyrus perjuosdavo rankšluosčiais, kurie ir likdavo jiems⁹⁶. Kelmės, Lazdijų, Tauragės raj. nešantiems karstą ant rankos rišo baltą raištį su kryžiumi arba juodais pakraščiais. Užkasant karstą, raiščius įmesdavo į duobę⁹⁷. Duobkasiams dažniausiai duodavo po stuomenį (Rokiškio, Utenos raj.), mirusiojo marškinių, kelnių, rankšluosčių (Akmenės, Telšių raj.) arba kartais mokėjo pinigais⁹⁸. Retesniais atvejais už karsto padirbimą meistrai duodavo stuomenį ar rankšluostį (Antalieptė, Marcinkonys)⁹⁹.

Tarp šarvojimo ir laidojimo patarnavimų atliekama viena iš mistiškesnių, išraiškingesnių apeigų, kuri taip pat turi svarbią atsisveikinimo paskirtį, — tai velionio apraudojimas. Jei artimieji patys neapraudavo (ne kiekvienas tai sugebėjo), samdė žmogų. Šis paprotys 1638 m. Įsiruties apyl. bažnytinės vizitacijos apyskaitoje minimas kaip neigiamas reiškinys: kvietimąsi raudotojų, kurioms už tai atsi-lyginama maistu, drabužiais ir kita, „būtina išnaikinti ir raudotojus nubausti“¹⁰⁰. Nepaisydami draudimų, kaip yra užfiksuota literatūroje, dar XIX a. pirmojoje pusėje Vilkaviškio aps. samdytoms raudotojoms duodavo dalį mirusiojo palikimo¹⁰¹, o Žemaitijoje ir amžiaus pabaigoje A. Ragaišis aprašė, kaip viena moteris užsiprašiusi raudotoją, sakydama: „Kai aš numirsiu, ateik ir mane apverkti. Aš tau paliksiu šilko skarą“¹⁰². Be to, Akmenės raj. užfiksuota, kad visą naktį giedojusiems giedoriams duodavo po stuomenį ar rankšluostį¹⁰³.

Šarvojant vartotus pagalbinus daiktus dėjo į karstą, naikino ar atiduodavo elgetoms. Rankšluostį ir drobinę skarelę, skirtus velioniui nuprausti ir nušluostyti, sudegindavo lauželyje ir žiūrėdavo, kur rūksta dūmai: jei į viršų — mirusysis laimingas, jei šonan, pažemiais — ne. Kartais tuos daiktus dėjo į karstą gale kojų. Dar kiti rankšluostį užkasdavo arba iškaitintą krosnyje ir išskalbtą atiduodavo varguoliams (Mielagėnai, Lazdijai). Šukas, kuriomis šukavo velionio plaukus, dėjo į karstą¹⁰⁴. Prieš laidojant būtina atrišti raiščius nuo kojų, neatrišus artimiesiems sapnuosis; tikėta, kad velionis nepajėgs eiti, kliudys raiščiai. Nurištą skarelę ar juostelę dėjo į karstą. Kartais skarelę atiduodavo elgetai, kad melstųsi už mirusiojo vėlę.

Kiti mirusiojo daiktai, drabužiai buvo realizuojami po laidotuvių. Matyt, sanitariniais sumetimais buvo būtina išskalbti mirusiojo patalynę; tikėta, kol neišskalbsi, tol siela kentės skastykloje (Girkalnīs). Velionio dėvėti drabužiai, mėgti daiktai būna tarsi įsigėrę savininko kvapo, esybės, ir tai kurį laiką traukia vėlę. Todėl jo drabužius reikia devynias paras laikyti ant aukšto, tad numirėlis esti ramus ir negrižta naktį vaidentis (Imbradas)¹⁰⁵. Geresnius mirusiojo drabužius padalydavo jo vaikams, giminėms, prastesnius atiduodavo elgetoms, varguoliams ar sudegindavo. Dažniausiai degino visai menkus arba, jei prieš mirtį sirgo, — paskutiniu metu dėvėtus drabužius.

Remiantis išnagrinėta medžiaga, galima būtų padaryti išvadą, kad X-X a. antrojoje—XX a. pirmojoje pusėje iš esmės pakito lietuvių įkapės. Iki šio laikotarpio pagal išgales jos buvo ištaigingos

ir individualizuotos (tai rodo apranga ir į karštą dedami asmens daiktai). Nagrinėjamoju laikotarpiu vis dažniau rengiamos paprastesnės, visų panašios įkapės; sparčiai nyko paprotys į karštą dėti velionio asmeninius daiktus. Apranga kiek ilgiau išlaikė iškilmingumo poreikį, nors XX a. pirmojoje pusėje darėsi vis kuklesnė, įprastesnė, visuotinai dėvima, mažiau susijusi su išgyventų metų išimtiniais, svarbiais įvykiais. Tam poveikį dažnai darė ne tik skurdas, karai, bet ir bažnyčios skelbiamos nuostatos.

¹ Balys J. Mirtis ir laidotuvės. Silver Spring, 1981; Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei vėlinių. Chicago, 1903; Basanavičius J. Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių // Rinktiniai raštai. V., 1970. P. 272—357; Čilvinaitė M. Laidotuvių papročiai // Gimtasai kraštas. 1940. Nr. 2. P. 163—166; Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai // Gimtasai kraštas. 1943. Nr. 31. P. 179—202; Dundulienė P. Lietuvių etnografija. V., 1982. P. 256—268; Kibort J. Gašs paskutinis // Wisła (Warszawa). 1903. T. 17. S. 573—580; Vyšniauskaitė A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje XIX a.—XX a. pirmaisiais dešimtmečiais // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1961. T. 3. P. 132—167; Vyšniauskaitė A. Laidotuvės // Lietuvių etnografijos bruožai. V., 1964. P. 513—526.

² [Maletius H.] Warhaftige Beschreibung der Sudawen auff Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien // Erlenterter Preussen. 1742. Bd. 5.

³ Motiejaus Strijkovskio pasakojimas apie lietuvių ir jų kaimynų tikėjimą ir papročius // Kraštas ir žmonės. V., 1988. P. 72.

⁴ Krašto aprašymai Lietuvos žemėlapiuose // Kraštas ir žmonės. V., 1988. P. 81.

⁵ Recessus generalis. Der Kirchen Visitation Insterburgischen und anderer Litawischen Empter im Hertzogthumb Preusser. Gedruckt zu Königsberg... Anno 1639.

⁶ Brand J. A. Reysen durch die Marck Bränderburg, Preussen... Wesel. 1702. S. 98.

⁷ Prätorius M. Nachricht von der Littauer Arth, Natur und Leben // Erlenterter Preussen. Königsberg, 1724. Bd. 1. S. 138.

⁸ Prätorius M. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne/ Hrsg. W. Pierson. Berlin, 1871. S. 101, 102.

⁹ Lepner T. Der Preusche Littauer. Danzig, 1744. S. 147.

¹⁰ LTR 1585 (82).

¹¹ Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei vėlinių. P. 3.

¹² Poška D. Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijoje // Raštai. V., 1959. P. 383.

¹³ IIES. B. 640 (27); Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 191, 193.

¹⁴ IIES. B. 1397 (33).

¹⁵ Zweck A. Litauen: Eine Landes-und Volkskunde. Stuttgart, 1898. S. 173.

¹⁶ Kibort J. Op. cit. P. 575.

¹⁷ Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 183, 193.

¹⁸ Ten pat. P. 193; IIES. B. D63. P. 88; B. 1209 (3, 4, 11); VUB. F. 81—R64.

¹⁹ Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 195; IIES. B. 1052. P. 117; B. 1146 (1—3, 5—11), 1194 (9, 13, 14), 1300 (1, 2, 5, 7,

10, 13).

²⁰ IIES. B. 1102 (1—4, 7, 11, 14), 1194 (2, 6, 7).

²¹ IIES. B. 1102 (4, 11), 1194 (13), 1209 (10).

²² IIES. B. 1194 (12), 1209 (1, 2, 19).

²³ IIES. B. 1232 (3).

²⁴ Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 195.

²⁵ IIES. B. 1194 (12), 1209 (1).

²⁶ Kibort J. Op. cit. P. 575.

²⁷ IIES. B. 60. P. 46.

- 28 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 195.
- 29 Ten pat. P. 183.
- 30 Ten pat. P. 194.
- 31 IIES. B. 118 (14).
- 32 Igi siūti iš gero vientiso lininio audinio.
- 33 Balys J. Min. veik. P. 58.
- 34 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 193.
- 35 IIES. B.D. 63. P. 87.
- 36 IIES. B. 134 (8), 146 (16).
- 37 Vyšniauskaitė A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje... P. 138.
- 38 Staugaitis J. Zanavykai // Svetimo darbas. K., 1921. Nr. 3/4. P. 89;
- IIES. B. 1397 (33).
- 39 IIES. B. 1052. P. 99; B. 1397 (33).
- 40 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 194; IIES. B. 83. P. 186, 233; B. 545 (377—389), 640 (27), 648 (6), 1102 (13), 1194 (9, 14, 15, 17), 1232 (4, 8, 10, 14, 16).
- 41 IIES. B. 640 (27), 1102 (4, 7, 11), 1146 (3, 7—11, 13, 16—18), 1194 (2, 11), 1209 (14), 1300 (1, 2, 5, 7, 10, 13).
- 42 IIES. B. 1397 (33).
- 43 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 195; VUB. F. 81—123; IIES. B. 640 (27), 814 (13), 1146 (1—3), 1232(2—4, 6, 8, 9, 11, 13).
- 44 IIES. B. 545 (387), 871 (3, 7, 10—17).
- 45 IIES. B. 929 (17).
- 46 LMD III 120 (3a); LTR 794/59; LMD 1 612/18; Dulaitienė-Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. V., 1958. P. 248.
- 47 IIES. B. 1232 (4).
- 48 IIES. B. 1194 (11), 1209 (8—10, 15); VUB. F. 81—94.
- 49 Kibort J. Op. cit. P. 575.
- 50 IIES. B. 814 (13), 1397 (7).
- 51 IIES. B. 1397 (36).
- 52 Kibort J. Op. cit. P. 574.
- 53 VUB. F. 81—R60.
- 54 Iš Lietuvos // Vienybė lietuvninkų. 1894. Nr. 51. P. 606.
- 55 IIES. B. 83. P. 10.
- 56 Kairiūkštytė K. Iš muziejininko dienoraščio // Muziejai ir paminklai. V., 1970. P. 63; Dulaitienė-Glemžaitė E. Kupiškėnų senovė. P. 248.
- 57 IIES. B. 83. P. 128, 147.
- 58 VUB. F. 81—R64; IIES. B. 1194 (15), 1209 (4—10).
- 59 IIES. B. 545 (377, 379, 381), 1052. P. 97.
- 60 Daunys S. Žuvininkų kaimo grytelninkų Icikaičių inventorių // Muziejai ir paminklai. V., 1970. P. 107.
- 61 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 183.
- 62 IIES. B. D63. P. 87.
- 63 LLTI. F. 2—199; IIES. B. 929 (15), 1156. P. 49.
- 64 IIES. B. 118 (14).
- 65 Staugaitis J. Min. veik. P. 89.
- 66 IIES. B. 1397 (33).
- 67 Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių ... P. 3.
- 68 J. Bs. [J. Basanavičius]. Senatve lapinės kepurės // Auszra. 1884. Nr. 5/6. P. 160.
- 69 Vyšniauskaitė A. Laidotuvių papročiai Lietuvoje... P. 138.
- 70 Čilvinaitė M. Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai. P. 183, 193; IIES. B. 83. P. 147; B. 1052. P. 97; B. 1194 (14).
- 71 IIBR. B. 198. P. 40, 109.
- 72 IIES. B. 1300 (12—15).
- 73 IIES. B. 545 (377—381, 386); B. 1156. P. 49; B. 1052. P. 117; B. 1300 (9), 1397 (34); Atbėga elnias devyniaragis: R. Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė. V., 1986. P. 350.
- 74 IIES. B. 372. P. 32; Gaška A. Ką į kapus dėdavo? // Kraštotyra. V., 1986. Kn. 20. P. 60.

- 75 IIES. B. 1397 (33).
 76 LTR. 794/59.
 77 Šliaavas J. *Zeimelio apylinkės. K.*, 1985. P. 73, 74.
 78 IIES. B. 1102 (10); LTR. 2237 (219).
 79 IIES. B. D63. P. 87; B. 860 (1, 11); B. 1052. P. 132; B. 1194 (17), 1209 (19);
 VUB. F. 81—94.
 80 VUB. F. 81—94; IIES. B. 1194 (17).
 81 LLTI. F2—199; IIES. B. 1052. P. 104; B. D63. P. 88.
 82 IIES. B. 871 (4, 6), 1194 (2, 5, 15), 1209 (1, 2, 17, 18).
 83 IIES. B. 698 (6, 9), 1102 (12), 1232 (9, 10, 12), 1300 (3, 10, 12).
 84 Basanavičius J. *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių...* P. 4.
 85 Prătorius M. *Op. cit.* P. 101.
 86 IIES. B. 545 (377—389).
 87 VUB. F. 81—94, 123, 124, 381, R64.
 88 VUB. F. 81—94, R64; LMD I 475 (3—303); LTR. 434 (3, 4), 785 (408), 1584 (140), 2088 (279).
 89 IIES. B. 83. P. 235; B. 429 (1), 871 (11, 13, 17), 1232 (4, 10); VUB. F. 81—6/33, R 64, 94, 123.
 90 Čilvinaitė M. *Sarginimo, marinimo ir laidotuvių papročiai.* P. 194—196.
 91 IIES. B. 1052. P. 133, 140.
 92 LMD I 614 (3).
 93 IIES. B. 118 (14), 559 (5), 1397 (8).
 94 IIES. B. 1052. P. 104.
 95 *Ten pat.* P. 118.
 96 IIES. B. 83. P. 237; B. 860 (12), 1300 (6, 7, 11).
 97 IIES. B. 1146 (5, 6), 1209 (13); VUB. F. 81—123.
 98 IIES. B. 83. P. 202, 237; B. 860 (14, 23), 871 (4, 10).
 99 VUB. F. 81-6/35; LTR 1693 (104).
 100 *Recessus generalis. Der Kirchen Visitation...*
 101 Basanavičius J. *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių...* P. 6.
 102 Ragaišis A. *Senovės papročiai Žemaičiuose // Rytas.* 1913. Nr. 72.
 103 IIES. B. 83. P. 202; B. 225 (92).
 104 IIES. B. 1194 (2, 9, 10, 14); Čilvinaitė M. *Laidotuvių papročiai.* P. 163, 164; Basanavičius J. *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių...* P. 3.
 105 LTR 1048/61-14a, 1291/104.

Gauta 1991 m. rugsėjo mėn.

Zusammenfassung

IRMA ŠIDIŠKIENĖ

LITAUISCHE LEICHENGEWÄNDER IN DER 2. HÄLFTE DES 19. JH. UND IN DER 1. HÄLFTE DES 20. JH.

Jede Zeremonie (sowohl Handlungen als auch dabei gebrauchten Gegenstände) erfüllt eigene Funktion und enthält eine Einwirkungsintention. So drückt das Leichengewand im Begräbniszeremoniell ein eigenartiges Verhältnis zwischen den Nächsten und dem Verstorbenen, zwischen dieser und jener Welt aus. Der Inhalt, die Organisierung und die Realisierung von Leichengewändern helfen die Spezifik dieses Verhältnisses zu klären.

Nach den Bräuchen der Begräbnisfeierlichkeiten haben sich die Litauer für verschiedene Hilfe beim Aufbahnen und Geleit mit den Kleidern des Verstorbenen bedankt. Die fremden Leute, die den Verstorbenen wuschen, kämmten, ankleideten, wurden mit dessen Kleiderstücken oder mit feiner Leinwand belohnt. Die schlechtesten Kleider und die, in denen er gestorben ist, wurden den Bettlern ausgeteilt oder verbrannt. Als Belohnung für die Nächsten galt Ruhe (der Verstorbene wird nicht im Traum erscheinen). Man wird von den früheren Beziehungen befreit, d. h.

die Verpflichtungen, die erfüllt oder verwirklicht werden sollten, als der Verstorbene noch lebte, fallen dahin.

Leichengewänder bestehen aus der Kleidung und den Gegenständen, die in das Grab gelegt werden. Die Litauer haben seit alters die Toten mit den besten Kleidern ausgestattet. Bis Ende des 19. Jh. wurden die mit der hausgemachten Kleidung angekleidet. Später (in Klein-Litauen noch früher) wurde die Totenkleidung verändert. Man begann die Verstorbenen mit der gekauften modernen Kleidung auszustatten (Frauen mit Kostümen bzw. Kleidern, Männer mit Anzügen). Die Veränderung war weder plötzlich noch allgemein. Oft verlangten alte Leute, sie mit der traditionellen Kleidung auszustatten oder mit den Kleidern, die mit einem wichtigen Ereignis ihres Lebens verbunden waren. Die Männer wurden mit den Mützen, die Frauen mit der damals getragenen Kopfbedeckung begraben. Am längsten haben sich die Kopftücher erhalten. Je nach dem Geschmack wurden bunte oder weiße Kopftücher, jungen Frauen — nur weiße Tücher (meistens aus Seide) umgebunden. Schwarze Tücher begann man in Niederlitauen seit 20er — 30er Jahren des 20. Jh., in Hochlitauen seit 40er — 50er umzubinden. Neue Moden haben sich schneller in Niederlitauen behauptet: man begann die Mädchen mit dem Schleier aufzubahren, später auch die älteren Frauen, die ihre Hochzeitsschleier aufbewahrt hatten oder reich genug waren, neue zu kaufen. Bis zu unserer Forschungszeitspanne wurden die Toten mit den Schuhen begraben. Später verbreiteten sich die Stoffschuhe (reichere Leute wurden mit den Lederschuhen begraben), die um die 40er Jahre des 20. Jh. durch die Lederschuhe ersetzt wurden.

Im 19. Jh. und in der 1. Hälfte des 20. Jh. blieb in vielen Fällen das wesentliche litauische Prinzip von Leichengewändern erhalten: den Verstorbenen mit den besten Sonntagskleidern auszustatten, als ob er zu seinem wichtigsten Fest in die Kirche gehen würde. Die wichtigsten Zeremonien erfolgten in der Kirche: die Kinder wurden getauft und zur ersten Kommunion geführt, die Jugend ging zur kirchlichen Trauung, ältere und alte Menschen gingen zu den kirchlichen Jahresfeierlichkeiten.

Da die Verstorbenen mit den besten Kleidern ausgestattet wurden, so können die Leichengewänder die in der Zeit getragenen Kleider widerspiegeln. Die Leichengewänder bezeichnen das Alter des Menschen und zeigen, wie er geschätzt wurde. Wenn der Verstorbene mit der besten Kleidung ausgestattet wurde, so heißt es, daß er die Ehrung der Hintergebliebenen verdient hat. Die Gegenstände, die in das Grab gelegt werden, zeigen die Auffassung der Nächsten bzw. des Verstorbenen über das Jenseits, über den Glauben der Litauer an das reale Leben nach dem Tode.

Trumpai apie autore

Irma Šidiškienė (g. 1962 m.), 1981—1989 m. dirbo Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejuje, nuo 1989 m. — Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus jaun. moksl. bendradarbė. Yra paskelbusi keletą straipsnių apie lietuvių liaudies tradicinius drabužius. Tyrinėja tautinių drabužių atgavimą, problematiką.